

KOLOMANOV PUT U MOSLAVINI - PRILOG POZNAVANJU KOMUNIKACIJA I SPOMENIČKE BAŠTINE U MOSLAVINI

SILVIJA PISK

Ovaj rad zamišljen je kao prilog poznavanju puteva i prometnih pravaca u Moslavini te najpoznatijih lokaliteta (Ciglenice u Osekovu, Garić, Bela crkva, Moslavina-grad i Jelengrad) koji su se nalazili na tim prometnim pravcima. Iako se danas svi spomenuti spomenici osim Moslavina-grada nalaze izvan glavnih puteva komunikacija, u antici i srednjem vijeku predstavljali su velike centre na glavnim prometnim pravcima.

Uvod

Moslavina je danas regija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj oko Moslavačke gore, između Lonje, Česme i Ilove. U srednjem vijeku se na istom području nalaze komitati Garić, Gračenica i Čazma te posjed Moslavina. Čazma zbog opsežnosti nije tema mog rada, ali je ona ujedno, za razliku od ostalih, geografski izdvojena iz područja Moslavačke gore.

Moslavačka gora bilježena je pod različitim imenima. Najstarije ime za Moslavačku goru je Garić.¹ Korjen te riječi je gar, što znači prostor nastao krčenjem, čišćenjem i paljenjem šume. Najvjerojatnije su Hrvati odmah nakon doseljenja

¹ "Prima meta a confinio montis Garig qui vocatur Rusich et inde descendit per viam in medio montis et vadit inferius...", Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 3, Zagreb 1904., 348.; dalje CD.

očistili jedan dio šume, podigli prvobitno drveno naselje imenom Garić, na kojem kasnije nastaje i srednjovjekovni burg Garić, a pritom se ime širi na cijelu planinu.² Na karti Stjepana Glavača iz 1673. zabilježen je naziv Garjavica.³

Na starim kartama i kod starijih autora također je zabilježen latinski izraz *Mons Claudius*. Ime navodno dobiva po rimskom caru Klaudiju koji prvi zasadio vinovu lozu po južnim obroncima Moslavačke gore.⁴ O razvijenosti vinogradarstva i mnogobrojnim vinogradima po Moslavačkoj gori svjedoče izvori već od 13. stoljeća (npr. već 1232. zagrebački biskup prepustio je Čazmanskom kaptolu 200 kubula vina vinske desetine s posjeda Moslavina)⁵.

Jedno od imena za Moslavačku goru je, također, Zaprta gora. Naziv nastaje zbog krivog prijevoda mons Claudius, jer glagol claudio znači zatvoriti odnosno zaprti.⁶ Moslavačka gora je u srednjem vijeku zaista bila "zaprta" sa svih strana mnogobrojnim utvrdama.

Ime Moslavačka gora nastaje od Moslavina. Toponim koji se danas u historiografiji tumači kao Moslavina pojavljivao se u slijedećim oblicima: Monoslou, Munozlou, Monislou, Munuzlov, Monozlou, Monoszlo, Monozlov i Monoslov. Ime se obično tumači kao izvedenica od muškog imena Mojslav, koji je navodno bio jedan od starih posjednika na ovom području, a možda čak i graditelj starog utvrđenog grada Moslavine.⁷

Nakon oslobođenja utvrde i dijela posjeda Moslavina od Osmanlija, Erdödy grade uz stare temelje novi plemićki dvorac te se staro ime Moslavina polako prenosi, ne samo na dvorac, već na sve njihove okolne posjede i na područje cijele planine. Erdödy se već u 16. stoljeću nazivaju u dokumentima grofovi od Zaprte Gore Moslavine.⁸

Antika

Još u antičko doba Moslavinom je prolazila rimska cesta, koja je vodila od Siscije do Murse. Čak se pretpostavlja da je današnja Kutina izgrađena na temeljima rimskog grada Variannisa, koji se nalazio na spomenutom prometnom pravcu.⁹ Iz antičkog perioda pronađeni su krajem 19. stoljeća rimski fundamenti i materijali na dvije

2 Milan Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", u: Dragutin Pasarić (ur.), *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom sadašnjice*, Kutina: Matica hrvatska 2002., 94.

3 M. Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", 94.

4 Vjekoslav Klaić, "Topografske sitnice – Mons Claudius", *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 9 (1906-1907), 186-187.

5 CD 3, 373.

6 V. Klaić, "Topografske sitnice – Mons Claudius", 187.

7 Stjepan Pavičić, "Moslavina i okolina", *Zbornik Moslavine* 1 (1968), 44.

M. Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", 94.

8 M. Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", 94.

9 Ana Bobovec, "Tragom arheoloških nalazišta Moslavine", u: Dragutin Pasarić (ur.), *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom sadašnjice*, Kutina: Matica hrvatska 2002., 74.

lokacije u blizini Kutine. Muzejski povjerenik i kutinski mjernik Despot Teodorčević smatra da se radi o gradu, jer je prostor velik. Mjeri ga satima hoda i piše da "gdje god čovjek zakopa, nalazi se ili fundament ili ovakov mozaik".¹⁰

U prilog mišljenju o Variannisu u Kutini ide i pretpostavka kartografa Konrada Millera da je Variannis udaljen 29 rimskih milja (35 km) od Siscije, što odgovara udaljenosti između Kutine i Siska.¹¹ Arheološka iskapanja koja bi trebala potvrditi tu pretpostavku započela su 2004.

Uz navedenu rimsku cestu između Siscije i Variannisa nalazilo se najvjerojatnije najveće moslavačko nalazište iz antike Ciglenice u Osekovu, odnosno ostaci temelja rimske *vile rustice*, koja se sastojala od 11 prostoriya na oko 1000 m². Pretpostavlja se da se cijeli kompleks nalazi na površini oko 20 000 m², a datira se u 2. stoljeće. Na istraženom dijelu lokaliteta pronađeni su ostaci podnog grijanja, kanalizacijski odvod u dužini od 25 metara, kockice mozaika, baze stupova trijema te ponešto keramike, novca, olovnih i željeznih predmeta i nakita. No postoje zapisi, a i priče u narodu, da je prije stotinjak godina ova *vila rustica* imala sve zidove i trijem. Njih je uništilo lokalno stanovništvo, jer su rastavljali zidove da bi iskoristili ciglu za izgradnju vlastitih kuća.¹²

Lokalitet Ciglenice sustavno se istražuje i konzervira zadnjih desetak godina, a postoje isto tako planovi da se, nakon uređenja prilaza lokalitetu, na ovom prostoru uredi arheološki park.

Srednji vijek

Ranosrednjovjekovni izvori šute o području Moslavine, no već od 12. stoljeća pojavljuju se izvori o komunikacijama kroz Moslavinu. Prvi pisani izvor u kojemu se spominje lokalitet s ovog područja (Garić, 1163.) govori da se preko mosta kralja Kolomana i cestom prolazilo područjem Garića.¹³ Doduše, to je za neke starije autore (Juraj Čuk), bio dovoljno dobar dokaz da je Koloman zasigurno bio na Gariću.¹⁴ U kasnijim izvorima spominje se samo *via magna* koja je prolazila preko Garića.¹⁵

Garić je najveća, najbolje sačuvana i najpoznatija moslavačka srednjovjekovna utvrda. Međutim u srednjem vijeku toponim Garić označuje nekoliko pojmova: mjesto, posjed, utvrdu, vodu, planinu, komitat i distrikt, a zapisan je u različitim oblicima (Garig, Garigh, Garyg, Garygh...). U većini izvora jasno je navedeno koji

10 Gjuro Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1920, 107; Bilješke i nacrti o poznavanju starina u kraju Moslavina, Zagreb, 1916 u Muzeju Moslavine, Kutina; Despot Teodorčević: u *Viestnik hrvatskog arheološkoga društva*, 1 (1895), 208-209

11 A. Bobovec, "Tragom arheoloških nalazišta Moslavine", 74.

12 A. Bobovec, "Tragom arheoloških nalazišta Moslavine", 75-76; Ana Bobovec, "Arheološka topografija područja općine Popovača i Velika Ludina", *Zbornik Moslavine* 5/6 (2002/03), 16-17.

13 CD 2, 98.

14 M. Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", 101.

15 CD 3, 372.

pojam označava, ali posebno u najranijim potrebno je naslućivati i odgonetati na koji se pojam toponim Garić zapravo odnosi.

Prvi spomen imena Garić potiče iz isprave kralja Stjepana II., sina kralja Bele II. iz 1163. godine. Potvrđujući šumu Dubrava (*silva Denbron*) zagrebačkom biskupu Bernardu (Bernaldus) u međama se spominje i toponim Garić, "*per pontem Colomani regis....et per vias Garig usque ad aquam Pissenca*"¹⁶. Prema ovom citatu može se samo nagađati odnosi li se toponim na planinu ili možda upravno područje Garić.

Sljedeći spomen je tek šezdesetak godine kasnije, naime, 1231. u darovnici kralja Andrije II. Ovaj put se izričito spominje gora Garić (danas Moslavačka gora), koja je i opet u kontekstu s cestom koja prolazi kroz središte današnje Moslavačke gore. "*Prima meta a confinio montis Garig qui vocatur Rusich et inde descendit per viam in medio montis et vadit inferius...*"¹⁷

Garić se spominje i godinu dana kasnije u ispravi kojom zagrebački biskup Stjepan dariva Čazmanski kaptol. U opisu međa Čazmanskog kaptola ponovo je prisutna velika cesta koja vodi u Garić iz smjera Čazme ("*prima meta incipit a parte orientali per pontem qui est in aqua Dobnichica in magna via que ducit in Garig...*")¹⁸. Budući da cesta obično vodi do nekog naselja ili utvrde, onda ova isprava svjedoči o postojanju utvrde i podgrađa. Utvrda Garić spominje se izričito u izvorima 1256., što je vidljivo iz sljedećeg citata: "*...est meta iuxta magnam viam in monte euntem ad castrum Garig...*"¹⁹.

Budući da se utvrda izričito spominje tek 1256. u literaturi je prevladavalo mišljenje da je izgrađena, kao i neke druge utvrde po Moslavačkoj gori (Jelengrad), nakon tatarskih provala u sklopu procesa utvrđivanja kraljevstva Bele IV.²⁰ Međutim, postoje i suprotna mišljenja. Nada Klaić smatra da se u literaturi previše naglašava činjenica da su burgovi po Slavoniji građeni za obranu nakon odlaska Tatara i zbog opasnosti od Osmanlija. Negira da su utvrde po Slavoniji nastale tek nakon provale Tatara u svrhu sistema obrane kraljevstva. Moram se složiti s Nadom Klaić, koja žali što arheologija u kontinentalnoj Hrvatskoj nije doživjela renesansu kao u Dalmaciji, jer povjesničar ne može raditi samo na osnovu pisanih izvora.²¹

Garić je tijekom svoje povijesti promijenio mnoge vlasnike. Uglavnom je bio u vlasništvu zagrebačkih biskupa, a jedno je vrijeme bila vlasnica i Barbara Celjska

16 CD 2, 98.

17 CD 3, 348.

18 CD 3, 372.

19 CD 5, 35.

20 To su zastupali J. Buturac, J. Ćuk, M. Grkčević i M. Kruhek.

21 Nada Klaić, "Zu Verteidigungssystemen in den mittelalterlichen kroatischen Ländern", posebni otisak iz časopisa *Balcanoslavica* 11/12 (1984/1985), Beograd 1986, 1-10.; Analogno tome, arheolozi u Moslavini nisu precizno utvrdili vrijeme nastanka većine gradišta i utvrda te se također uobičajno navodi da su gradišta i utvrde po Moslavačkoj gori nastale u drugoj polovici 13. stoljeća ili pak krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Veća istraživanja nisu provedena, na većini lokaliteta je prikupljen materijal iznad zemlje ili u površinskim slojevima i na temelju tog materijala zaključuje se da su gradine iz 16. stoljeća. No logično je da je pronađeni materijal iz 16. stoljeća, jer Osmanlije u prvoj polovici 16. stoljeća naprasito prekidaju razvoj naselja i utvrda. To pak ne znači da te gradine nisu nastale ranije i bez novih, većih i kontinuiranih istraživanja ne bi se smjelo ništa tvrditi.

(1412-1415.).²² Stradao je u osmanlijskoj najezdi 1545., kao posljednja utvrda moslavačkog područja. Osmanlije nisu imali poteškoća s njegovim osvajanjem jer je posada pobjegla od straha i prije samog dolaska osvajača.²³ Osmanlijama je bio samo usputno osvajanje, a nikada više nije bio obnavljan.

U literaturi se obično navodi da je Garić kao davno zaboravljenu staru ruševinu otkrio tek 1907. istraživač povijesnih starina i konzervator Gjuro Szabo tijekom svojih šetnji Moslavačkom gorom.²⁴ Iz ove se formulacije može pomisliti, da za Garić, budući da je na uzvisini usred šume, nitko nije stoljećima znao pa je Gjuro Szabo slučajno nabasao na njega. Međutim, on ga je otkrio i promovirao samo u znanstvenoj literaturi. Postoji putopis po Moslavini Dragutina Hirca iz 1902. iz kojeg se vidi da je Garić bio popularno izletište.²⁵

“Omoti, mastni papiri, novine, rašlje, ražnji, uglevlje, od kamena složena ognjišta, pepeo, porazbacane kosti od peradi i odojka, svjedočili nam, da ovdje pred gradom znade biti i veselo. Zalaze ovamo gospoda iz Kutine i obližnjih mjesta, zalaze dapače ovamo iz Čazme i Belovara, da se na majalisu ugodno pozabave. Da posjetnici na gradu nisu riedki, svjedoči nam i ono nekoliko stotina imena,²⁶ kojima su izpisane stiene grada i na površini, i na rupama i pukotinama, da budu trajnija.”²⁷

Garić je ujedno jedini srednjovjekovni lokalitet na kojem su izvođena sustavna arheološka istraživanja i konzervatorski radovi. Nažalost, istraživanja su prekinuta već 1971. godine. Sve je zamrlo, iako su već postojali planovi za rekonstrukciju Garića i uključivanje u turističku ponudu moslavačkog kraja. Planirana je rekonstrukcija glavne kule, jedan kat trebao je služiti za muzejske svrhe (mala izložba povijesti Garića i Moslavine, rekonstrukcija peći i pećnjaka nađenih na Gariću), dok bi jedan kat dobio ugostiteljsku ulogu.²⁸

Garić je i danas omiljeno izletište, a za njegovo održavanje trenutačno se brinu Muzej Moslavine i Povijesna udruga Moslavina.

Na području srednjovjekovnog posjeda Moslavina također su zabilježene brojne ceste. U ispravi Andrije II. 1217. spominje se velika cesta koja vodi do Moslavine (“... *deinde ad magnam viam que ducit ad Monoslou...*”).²⁹ Nije točno specificirano na što se odnosi Monoslou. Radi li se o utvrđi ili o posjedu? Kruhek smatra da se u ovom

22 M. Kruhek, “Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini”, 103-105.

23 Milan Grkčević, *Povijest Garić grada*, Bjelovar 1916.; Gjuro Čuk, *Stara prošlost Garića i njegova kraja*, Bjelovar 1934.; M. Kruhek, “Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini”, 105.

24 M. Kruhek, “Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini”, 105, 106.

25 Dragutin Hirc, “Moslavina (iz putnih uspomena)”, u Dražen Kovačević (ur.), *Gornja Jelenska*, Zagreb: Ceres 2002, 278-301.

26 Među potpisima nailazi i na potpis Joce Udmanića iz 1867. godine, dok je još bio pošten. Kasnije je postao moslavački hajduk, ali je u narodnom sjećanju bio Robin Hood, jer je krao zlim i bogatim trgovcima i davao siromašnima.

27 D. Hirc, “Moslavina (iz putnih uspomena)”, 280.

28 Ivo Maroević, “Rekonstrukcija kao interpretacija”, *Čovjek i prostor* 19 (1972) 232, 16-18; Ivo Maroević, “Zaštitni radovi na Garić gradu”, *Arhitektura* 25 (1971) 109-110, 33-37; Milan Kruhek, Ivo Maroević, *Srednjovjekovni Garić-grad nekad i sad. Katalog izložbe*, Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske 1973.

29 CD 3, 153-154.

slučaju radi o utvrđi.³⁰ Iako se izričito ne spominje kastrum, sklona sam složiti se s njim, jer se i u kasnijim izvorima, nakon što je potvrđeno postojanje utvrde, također spominje cesta prema Moslavini.

U ispravi iz 1353. kojom se opisuju međe posjeda pavlinskog samostana BDM na Moslavačkoj gori spominje se cesta koja dijeli među sinova *Stephani de Monozlou* i Gračenice te velika cesta koja vodi od Garića prema Moslavini.³¹ Dakle, prema izvorima velika cesta je tekla po posjedu Moslavina od smjera Ivanića prema utvrđi i trgovištu Moslavini te dalje prema Gariću. Postojala je i cesta/put od naselja Moslavina prema Čazmi te najvjerojatnije prema Gračenici.³² Pavičić smatra da je velika cesta od Moslavine prema Gariću prolazila najprije dolinom potoka Kamenice pa zatim brdskim tlom.³³ O točnom smjeru te ceste i ostalim potencijalnim putevima (a sigurno ih je bilo) na ogromnom posjedu Moslavina ne bih mogla, bez novih izvora i eventualnih arheoloških materijalnih dokaza, sa sigurnošću ništa tvrditi.

Utvrdna Moslavina na istoimenom posjedu izričito se spominje tek 1316. u darovnici kralja Karla Roberta Ivanu Baboniću.³⁴ Kasnije je u vlasništvu Čupora Moslavačkih te od kraja 15. stoljeća porodice Erdödy, koja se na ovom prostoru zadržava do 19. stoljeća. Oko utvrde razvilo se u srednjem vijeku naselje i trgovište sa crkvom sv. Tome i hospicijem. Moslavinu uništavaju sredinom 16. stoljeća Osmanlije, ali se ne zadržavaju pa je već krajem 16. stoljeća ponovo u vlasništvu obitelji Erdödy.³⁵

Pokusna istraživanja na ostacima grada Moslavine, koji se nalaze unutar kompleksa neuropsihijatrijske bolnice "Dr. Ivan Barbot" u Popovači, izvršila je 1963.³⁶ Dragica Iveković,³⁷ a 1975. trebala su započeti sustavna istraživanja koja bi u sljedećih pet godina obuhvatila i konzervaciju, ali nažalost 1975. su samo kratko obavljena iskapanja.³⁸ Postoji mišljenje da je ova utvrda izgrađena prije 1294. da bi kontrolirala područje prema Lonjskom polju.³⁹ Prema dosad izvršenim arheološkim istraživanjima ne može se pobliže tvrditi ništa o prvobitnom izgledu, osim da se radilo o ostacima utvrde okružene bedemima i opkopom.⁴⁰

Na posjedu Moslavina nalazila se isto tako utvrda Jelengrad. Stjepan Pavičić navodi da se nalazio iznad udoline kojom je vodila cesta od utvrde Moslavina do

30 M. Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", 96.

31 CD 12,187-188.

32 CD 3, 153-154, 348; CD 12, 187-188.

33 S. Pavičić, "Moslavina i okolina", 45.

34 CD 8, 439, "...*primo videlicet portionem possessionum Petri de Monozlou cum castro similiter vocato...*".

35 M. Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", 98, 99.

36 Nisam sigurna da li je ovo istraživanje izvršeno 1963. ili 1965., jer je se u literaturi ponekad navodi 1963., a ponekad 1965.

37 Dragica Iveković, "Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine", *Zbornik Moslavine* 1 (1968), 374.

38 Ana Bobovec, "Pećnjaci moslavačkih srednjovjekovnih gradova", *Zbornik Moslavine* 3 (1994), 36.

39 Marko Bedić, "Moslavina od 12.-16. stoljeća", *Zbornik Moslavine* 2 (1991), 27; Erich Fügedi, *Burg und Gesellschaft im Ungarn des 13.-14. Jahrhunderts*, 167.

40 Ana Bobovec, "Grad Moslavina u svjetlu dosadašnjih arheoloških istraživanja", *Muzejski vjesnik* 16 (1993), 17 i 19; "Arheološka topografija područja Općina Popovača i Velika Ludina", *Zbornik Moslavine* 5/6 (2003), 18.

Garića, ali nije upoznat s nikakvim pisanim izvorima o Jelengradu.⁴¹ Neosporno se nalazio na posjedu Moslavina, ali nema svjedočanstva da je cesta koja je vodila od Moslavine prema Gariću prolazila kraj Jelengrada. Doduše, sigurno je postojala neka cesta, ali ne možemo sigurno odrediti njezin točan smjer. Ime istog korjena nose i obližnja sela, Gornja i Donja Jelenska te potok Jelenka.

Prema arheološkim promatranjima utvrđeno je da je izgrađen u 13. stoljeću, a to se mišljenje uvrijedilo i u literaturi o Jelengradu,⁴² no u pisanim izvorima spominje se prvi put u darovnici Jurja Čupora Moslavačkog pavlinskom samostanu 22. siječnja 1460. (darovnica je napisana "*In castro nostro Szarwasko*")⁴³. Iako u literaturi prednjači mišljenje, da je izgrađen tek nakon tatarskih provala, bez arheoloških iskopavanja i nedostatka izvora teško je točno utvrditi postanak ove utvrde.

Jelengrad je bio sjedište Čupora Moslavačkih, obitelji koja je dugi niz godina vladala većim dijelom ovih prostora i dala nekoliko istaknutih osoba (npr. bana Pavla Čupora te zagrebačkog biskupa Demetrija II. (1442.-1465.)). Nakon smrti posljednjeg Čupora, Stjepana, 1492. u ove prostore dolazi porodica Erdödy. Iako je Stjepan Čupor oporukom ostavio svoje posjede rođacima i crkvi, posebno pavlinskom samostanu na Moslavačkoj gori, kralj Vladislav II. daje njegove posjede 1493. ostrogonskom biskupu Tomi Bakaču Erdödy. Porodica Erdödy se više oslanja na utvrdi Moslavina, nego Jelengrad pa on lagano zamire te završava kao i svi moslavački burgovi, osvajaju ga Osmanlije.⁴⁴

Uz ostatke Garić grada, Jelengrad je drugi očuvani burg u Moslavačkoj gori, samo što u njegovu slučaju nisu očuvane unutarnje zgrade, već samo vanjske zidine. Doduše, postoje naznake neke unutrašnje arhitekture, a jasno se vidi gdje su bili opkop, most i ulaz. Opis ostataka Jelengrada zabilježen je već početkom 20. stoljeća u putopisu Dragutina Hirca.⁴⁵ No na Jelengradu dosad nije bilo nikakvih arheoloških istraživanja. Kruhek navodi da bi ga trebalo očistiti od raslinja i konzervirati.⁴⁶ Prvo je i učinjeno,⁴⁷ no prije konzervacije ipak bi trebalo provesti i arheološka istraživanja zbog boljeg uvida u povijest ove utvrde.

Najznačajnija crkvena institucija ovog prostora bio je pavlinski samostan Blažene Djevice Marije na Moslavačkoj gori, koji se na kartama bilježi pod imenom Bela

41 S. Pavičić, "Moslavina i okolina", 46.

42 M. Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", 108, 109; *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, 88 (u njemu je datacija djelovanja 14.-16. stoljeće); A. Bobovec, "Srednjovjekovni arheološki lokaliteti na području Općina Kutina i Garešnica", *Muzejski vjesnik* 14 (1991), 9; "Arheološka topografija područja Općina Popovača i Velika Ludina", 20-21; Zvonko Lovrenčić, "Kamena lađa", u: Dražen Kovačević (ur.), *Gornja Jelenska*, Zagreb: Ceres 2002., 63; Marko Bedić, "Iz povijesti Jelen-grada", u: Dražen Kovačević (ur.), *Gornja Jelenska*, Zagreb: Ceres 2002., 49-50.

43 Ime Jelengrad dolazi od mađarske riječi szarawsko, što znači jelenova kamenica.

44 M. Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", 108, 109.

45 D. Hirc, "Moslavina (Iz putnih uspomena)", 278-301.

46 M. Kruhek, "Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini", 110.

47 Uz potporu Ministarstva kulture Povijesna udruga Moslavina u suradnji s Anom Bobovec (arheolog u Muzeju Moslavine u Kutini) od 2004. redovito održava Jelengrad.

crkva.⁴⁸ Iako se danas čini gotovo nemogućim doći do samostana, izvori svjedoče da je do njega vodio put iz gračeničkog trga⁴⁹ te od crkve Sv. Martina u Bršljenici⁵⁰, a vjerojatno je postojao i put do Garića, iako nije izričito zabilježen u izvorima.

Većina povjesničara, kroničara i istraživača pavlinskih samostana i života pavlina tvrde da je pavlinski samostan BDM na Moslavačkoj gori osnovao 1295. magistar Tiburcije, koji je bio bez potomaka pa je dao izgraditi crkvu Svete Marije i utemeljio samostan kojemu je poklonio zemljište.⁵¹ Postoji darovnica magistra Tiburcija 1295. kojom on daruje dio svog posjeda Stupna,⁵² ali tvrdnje da je on izgradio crkvu Svete Marije i utemeljio samostan ne mogu se potvrditi u postojećim izvorima, jer se samostan spominje i prije toga (1257. i 1273.).⁵³

Samostan je djelovao do sredine 16. stoljeća, kada zamire zbog osmanlijskih osvajanja, ali arhiva mu je sačuvana, jer je pavlini prije osvajanja sele na sigurno u Lepoglavu. Danas ima najveću sačuvanu arhivu od svih pavlinskih samostana u Hrvatskoj, koja je dragocjena za određivanje topografije i povijesti ovog kraja. Najčešće se radi o darovnicama, tužbama i žalbama.

Samostan je bio često u interakciji s okolnim stanovništvom zbog prijepora oko međa, zbog čega su se vodile brojne parnice. Ishod parnica bio je gotovo uvijek jednak, pavlini su ih obično dobivali. Izvori svjedoče da su pavlini imali ogromno gospodarstvo (oranice, vinograde i mlinove) širom ovog kraja.

Uz samostan se nalazila crkva, najvjerojatnije i kapelica, brojne gospodarske zgrade te samostansko groblje na kojem su se uz redovnike pokapali i mnogobrojni donatori (npr. ban Pavao od Peći).⁵⁴

Trenutačno na terenu nad zemljom postoji samo jedan zid, što svjedoči o brzom propadanju bez konzervacije, jer je u putopisima s početka 20. stoljeća situacija bitno drugačija. Gjuro Szabo i Dragutin Hirc spominju ostatke više zidova samostana i okolnih zgrada, visine do 8 metara s vidljivim ornamentima.⁵⁵

Nažalost ni ovdje nikad nisu vršena sustavna arheološka istraživanja. Doduše pronađeno je ponešto arheološkog materijala prilikom raščišćavanja raslinja 1993.⁵⁶ Pokretanje arheoloških istraživanja na ovom lokalitetu sigurno bi pridonijela boljem razumijevanju povijesti ovog samostana.

48 Osvrnula bih se i na današnji prihvaćeni naziv u literaturi (pavlinski samostan BDM pod Garićem), koji po mom mišljenju nije najprihvatljiviji. Doduše radi se o pavlinskom samostanu s glavnim oltarom BDM, ali samostan je u Moslavačkoj gori i dio pod Garićem bi mogao navesti na krivi zaključak da se nalazi ispod utvrde Garić. Iz srednjovjekovne perspektive bio je u gori Garić i možda upravnom području. No danas je možda bolje govoriti pavlinski samostan Blažene Djevice Marije u Moslavačkoj gori, ili samo Bela crkva.

49 CD 10, 592.

50 CD 10, 117.

51 N. Bengner, M. Kruhek.

52 CD 7, 204.

53 CD 5, 54, 73; CD 6, 55, 56.

54 Kamilo Dočkal, Vrela i literatura za povijest garićkog samostana, rukopis u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

55 G. Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, 106.; Bilješke i nacrti o poznavanju starina u kraju Moslavina; D. Hirc, *Moslavina (iz putnih uspomena)*, 289-291.

56 Muzej Moslavine Kutina: arheološka zbirka, izložbeni postav – vodič, 10.

Zaključak

U radu je prikazan samo mali dio bogate moslavačke spomeničke baštine, koji se nalazio na komunikacijskim pravcima po Moslavini. Iscrpnije istraživanje svih prometnih pravaca po Moslavini i svih lokaliteta na tim pravcima iziskivalo bi veće istraživanje i rad puno većeg opsega pa sam se usredotočila na najpoznatije lokalitete. Srednjovjekovni izvori su pokazali da je cijelo proučavano područje bilo odlično prometno povezano. Pojavljuju se *magna via*, *antiqua via*, *via* i *strata*. Nažalost, ne mogu tvrditi sa sigurnošću, usprkos više manje prihvaćenom stavu, da se *magna via* odnosi na stare rimske ceste, jer se za područje Moslavine nikada nisu radila istraživanja o rimskim cestama.

Pretpostavke da se kod Kutine nalazi dosad neubiciran rimski grad Varianis trebale bi se, osim indicijama, potvrditi arheološkim istraživanjima, a najveće moslavačko rimsko nalazište Ciglenice u Osekovu trebalo bi postati arheološki park.

Glavni prometni pravci u srednjem vijeku obično su išli preko Garića. Do Garića se dolazilo iz smjera Čazme te se dalje išlo prema Moslavini, Sisku, Ivaniću i Zagrebu. Također su iz Garića vodile ceste prema Beloj crkvi i Gračnici, a postojao je i prometni pravac koji je išao prema Garešnici i dalje u Slavoniju.

Uz prometnice nastaju utvrde, naselja, crkva i samostani. Utvrde po Moslavačkoj gori, koja se kroz povijest bilježila različitim imenima, nastaju već u 13. stoljeću, kada su uglavnom i zabilježene u izvorima. Sve utvrde stradavaju sredinom 16. stoljeća u osmanlijskim osvajanjima i više se ne obnavljaju, jer između ostalog više nisu uz glavne prometne pravce. Jedino je uz staru utvrdu Moslavina izgrađen novi dvorac, koji je danas dio neuropsihijatrijske bolnice u Popovači.

**COLOMAN'S PATH IN MOSLAVINA – A CONTRIBUTION TO
UNDERSTANDING COMMUNICATIONS AND CULTURAL
HERITAGE IN MOSLAVINA**

Sivija Pisk

The work presents a small fraction of the rich cultural heritage of Moslavina on the communication pathways in Moslavina. A more detailed research of all the traffic routes in Moslavina and all localities would require a greater research and large scale works. Medieval sources have shown that the researched area had an excellent traffic network. There are magna via, antiqua via, via and strata. Unfortunately, one cannot claim with certainty, despite the generally accepted opinion, that magna via refers to ancient Roman roads since there has been no research on Roman roads in the area of Moslavina. The assumption that there is a so far unsited Roman town of Varianis, should be confirmed, except by circumstances, by archeological research and the largest Roman site in Moslavina of Ciglenice in Osekovo should become an archaeological park.

H I S T O R I J S K I

Z B O R N I K

Godina LVIII
Zagreb 2005.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LVIII, str. 1-244, Zagreb 2005.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša

Mirjana Gross

Tvrtko Jakovina

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb